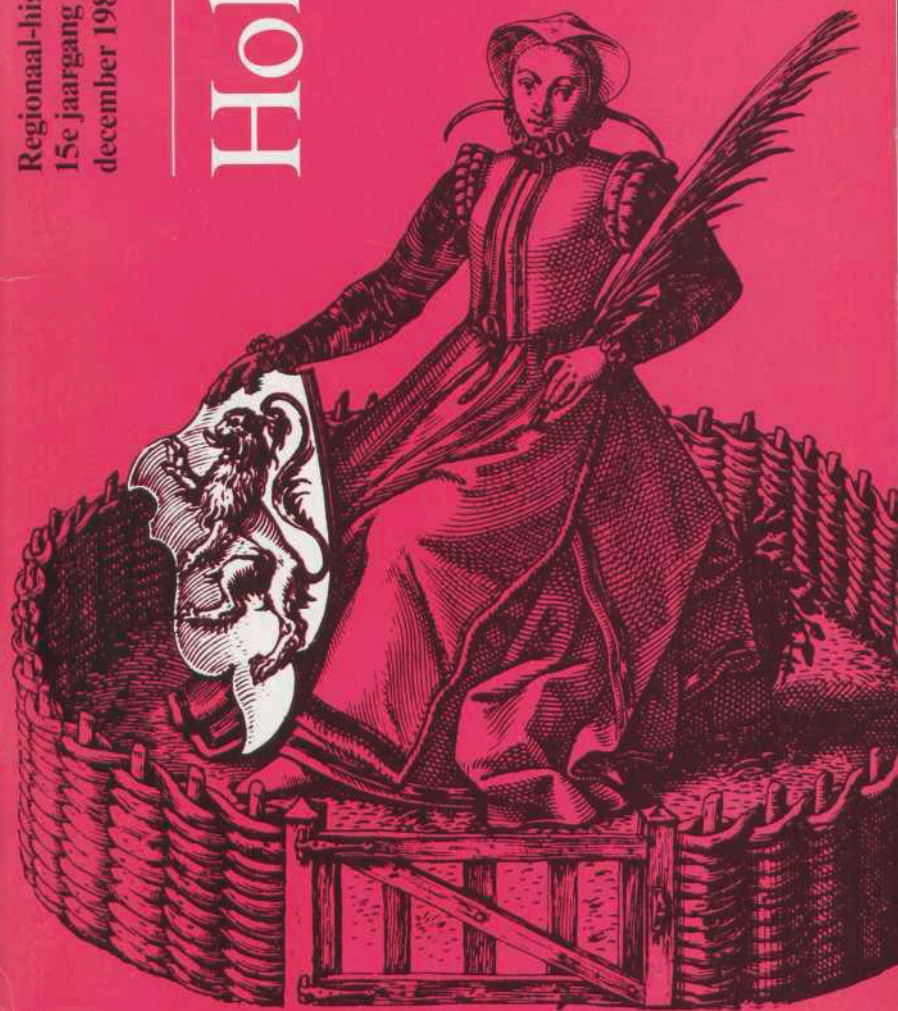

Regionaal-historisch tijdschrift
15e jaargang | nummer 6
december 1983

Holland

Afb. 12. Delft. Misbaksels van aan de Nieuwe Langen Dijk geproduceerd aardewerk uit de eerste helft van de 14de eeuw. Foto TH Delft.

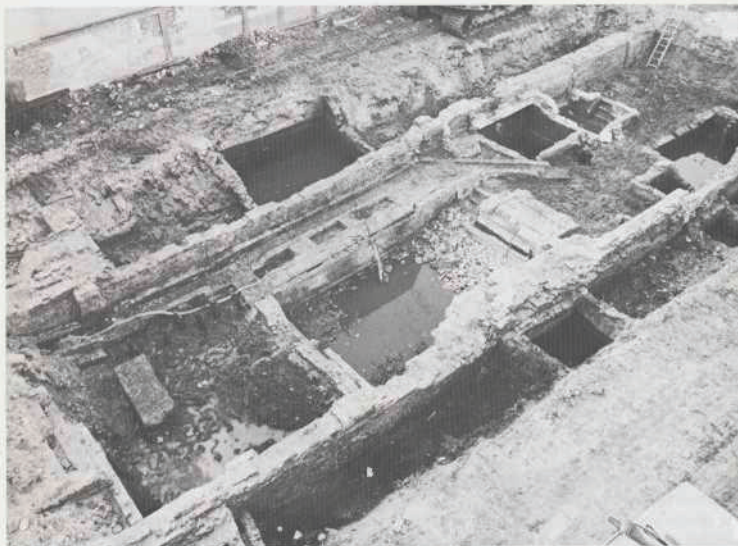
aangetroffen mestkuilen moet het onderzochte gebied een toch min of meer agrarische bestemming hebben gehad.

Ter plaatse van Nieuwe Langendijk 26 zijn drie boven elkaar liggende woonhuisplattegronden aangetroffen, respectievelijk in de tweede helft van de 14de, eerste helft van de 15de, en de eerste helft van de 16de eeuw te dateren. Laatstgenoemde stond voor de sloop nog overeind. Bij het in de eerste helft van de 15de eeuw gedateerde huis is geconstateerd dat 'het vuur' van het midden van het huis naar de wand verplaatst is. Het oudste voor de sloop nog bestaande huis bevond zich achter Nieuwe Langendijk 22 en 24, het stamde uit het midden van de 15de eeuw. Het was een groot zaalgebouw (8 x 12,5 m), zeer zwaar gefundeerd, voorzien van muurstijlen, korbelen, moerbalken en kinderbinten, de zijgevels anderhalfsteens, de kopgevels tweesteens dik. Dit gebouw heeft in de loop der tijd een aantal verschillende voorbouwen gehad. Van de oudste twee zijn alleen restjes aangetroffen, de jongste was het pand Nieuwe Langendijk 22. Dit huis, geheel daterend uit het derde kwart van de 16de eeuw verkeerde nog in een bijzonder gave oorspronkelijke staat. Het bestond uit een onderbouw met anderhalfsteensmuren, voorzien van vroeg klassieke hardstenen consoles en een moer- en kinderbintenlaag. Hierop rustte voor de verdieping een houtskelet van muurstijlen, korbelen, sleutelstukken (oijef ingeklemd tussen twee rechte kantjes) en eveneens moer- en kinderbinten. De verdieping was voorzien van een stookplaats met een uitkragend op een console staand stookplaatje. De achterwand van de stookplaats was bekleed met haardsteentjes, aan de bovenzijde bekroond door een steen met het wapen van Karel V.

TH Delft

C. J. van Haften

Dordrecht: Groenmarkt (afb. 13-18). Van november 1981 tot juni 1982 heeft de ROB een onderzoek uitgevoerd achter de voormalige panden Groenmarkt 3-5 (zie ook de voor aankondiging in *Holland* 14, 1982, 277). Het opgravingsterrein bevond zich aansluitend aan het terrein langs de – thans grotendeels voormalige – Tolbrugstraat-Waterzijde, waar tussen 1968 en 1971 uitgebreid archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden (Sarfatij 1972). Directe aanleiding tot het huidige onderzoek was het voornemen Groenmarkt 5 te reconstrueren. Ter voorbereiding werd daartoe het grootste

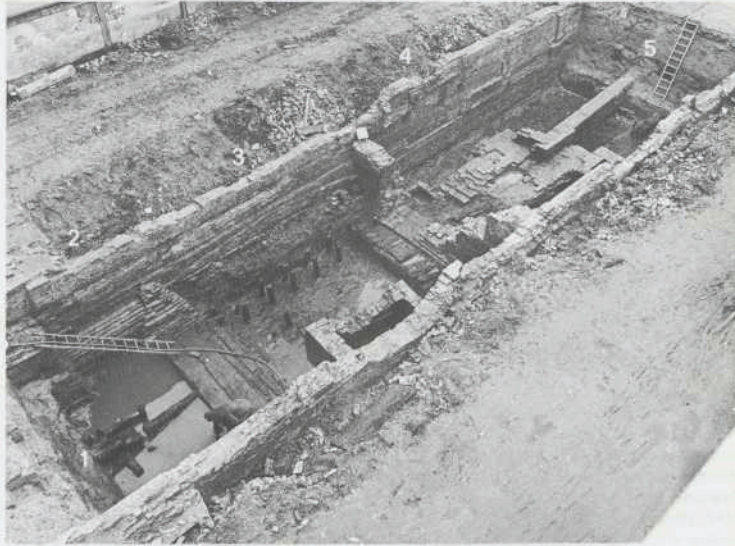
Abt. 13. Dordrecht: Groenmarkt. Overzicht over de funderingen van het huis De Gouden Leeuw met verschillende (sub)recente kelders en beerputten. Waar de pomp slang ligt

liep de gang aan de zijkant van het huis die bij de verbouwing in 1709 werd aangelegd. De Groenmarkt-zijde is links onder. Foto ROB.

gedeelte van de bebouwing direct achter de voorgevel geïmmoveerd. Bij dit onderzoek langs de Tolbrugstraat was gebleken dat het stadsgedeelte ten Noordwesten van de Wijnstraat-Groenmarkt-Grotekerksbuurt, tijdens de Middeleeuwen doorgaans Poortzijde genoemd, vrijwel geheel kunstmatig aangelegd was door aanplemping en ophoging in een verdwenen rivierloop. Dit proces van stadsuitbreidingen vanaf de Groenmarkt naar de Varkenmarkt kon bij deze gelegenheid nagegaan worden vanaf het midden van de 13de tot in de 16de eeuw.

Het terrein Groenmarkt 5 zou nu informatie kunnen geven over a) het oudste Dordrecht direct langs de Groenmarkt, b) de eerste fasen van de genoemde ophogingen, c) de verkaveling en eerste bebouwing van dit opgehoogde nieuwe land, en d) de verdere ontwikkelingen in latere eeuwen ter plaatse in verbinding met de bevindingen uit het oudere onderzoek.

a. Betreffende ontstaan en ontwikkeling van het allervroegste Dordrecht kon geconstateerd worden, dat de eerste nederzetting gevestigd moet zijn op een gyttja-achtige strook die op veen rust. De gyttja strook kan opgevat worden als een soort van oeverwal langs de Voorstraatshaven, die in oorsprong een natuurlijke veenstroom was. Op deze oeverwal is vermoedelijk een weg aangelegd (= thans Wijnstraat-Groenmarkt-Grotekerksbuurt) met een zeer smalle bebouwingsstrook aan de noordzijde. Gezien de

Afb. 14. Dordrecht: Groenmarkt. Tussen de lange doorgaande muren van het huis De Gouden Leeuw bevinden zich 1) de bovenzijde van het houten schot uit de eerste ophoging en 5) de muur met ingangspartij van de eerste bak-

stenen bebouwing. Het benedendeel van de muren wordt gevormd door 2) een deel van het oorspronkelijke voorhuis met breed uitkragende muurvoet en 4) een deel van het achterhuis dat als *pakhuys* in gebruik was. Over de open ruimte tussen

beide zijn daarna muren geslagen 3) waardoor het huis De Gouden Leeuw ontstond. Ook nu is de Groenmarktzijde links onder. Foto ROB.

geringe diepte van deze strook – vanuit de huidige rooilijn Groenmarkt 15 m! – kon van deze oudste bebouwing slechts de uiterste rand in de opgraving aangesneden worden. De onderste ophogingslagen begonnen op ca. – 3,80 m NAP (dat is op 6,80 m onder het maaiveld) en leverden een assortiment van laat-12de-eeuwse vondsten op. Dergelijke assortimenten zijn bekend van tal van vindplaatsen in de nabijgelegen veengebieden, waartoe ook Dordrecht en naaste omgeving vóór de grote laat-Middel-eeuwse overstromingen behoorde.

Vondsten uit de eerste helft van de 13de eeuw kwamen uit iets hogere lagen; op deze ophogingslagen werden enige sporen van een houtbouw aangetroffen, die als de vroegste bebouwing ter plaatse aangemerkt kan worden. Vermoedelijk betreft het de achterwand met een hoek van een huis. Aanpalend werd nog een hoek van een tufstenen bouwwerk gevonden. Een en ander kon echter maar zeer summier waargenomen worden, aangezien het zich in de uiterste hoek van de opgravingsput bevond.

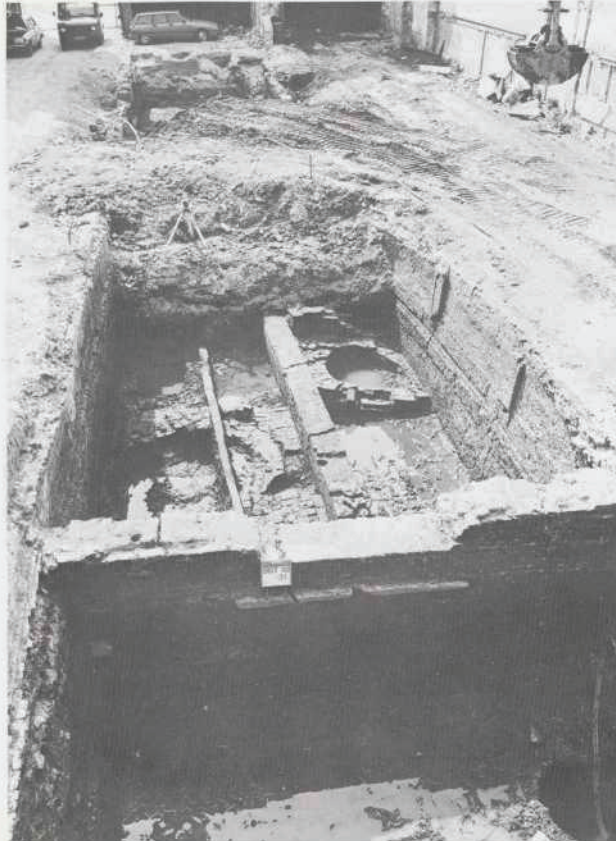
b. Het verdere gedeelte van de opgravingsput leverde voor de vroege ontwikkeling van de 'oerbeouwing' het beeld op van gedurige ophoging achter de oorspronkelijke terp-

Afb. 15. Dordrecht: Groenmarkt.
Tinnen ampul in de vorm van een
vis uit omstreeks 1250; lengte 72
mm. Foto ROB.

achtige aanleg. Ook deze ophogingen vingen nog aan in de eerste helft van de 13de eeuw. De samenstelling van de opgebrachte grond bestond hoofdzakelijk uit sterk venige klei. Aan de Groenmarktzijde was de aflopende lijn van de terpstructuur nog duidelijk merkbaar; verder naar achteren had de nieuwe ophoging weer de neiging enigszins op te lopen. De bovenzijde van deze ophoging lag gemiddeld op - 1 m NAP. De ophoging bleek strooksgewijs te zijn uitgevoerd. De twee onderzochte stroken in de opgravingsput waren gescheiden door een rij palen waartegen aan een zijde grondkerende schotten geplaatst waren (NB, dit houtwerk vormde dus geen afkanting of walbeschoeiing). De grondsamenstelling aan weerszijden van het schot vertoonde enige kleine verschillen, waaruit valt op te maken dat eenzelfde proces van ophoging door individueel verschillende ophogers is uitgevoerd. De lijn van het houtwerk geeft daarmee ook een eerste verkaveling van het nieuw opgeworpen land aan. Deze lijn werd van de aanvang af bovendien gemarkeerd door een met natuursteen en kloostermopbrokken verhard pad. Bij de oudere onderzoeken was reeds geconstateerd dat deze eerste ophoging zich in noordelijke richting heeft voortgezet tot ca. 70 m uit de Goenmarkt, waar zij eindigde op een laaggelegen beschoeiing in een aldaar aanwezige rivier. Bij het huidige onderzoek is duidelijk geworden dat deze ophogingen het eerste stadium weergeven in het proces van omvorming van het oorspronkelijke kolonistendorp der veenontginners uit de 12de eeuw tot de grote stedelijk gestructureerde nederzetting uit de daaropvolgende eeuw. Hoe stormachtig dit in zijn werk gegaan is, bleek met name uit de ontwikkeling van de eerste bebouwing op het nieuwe land.

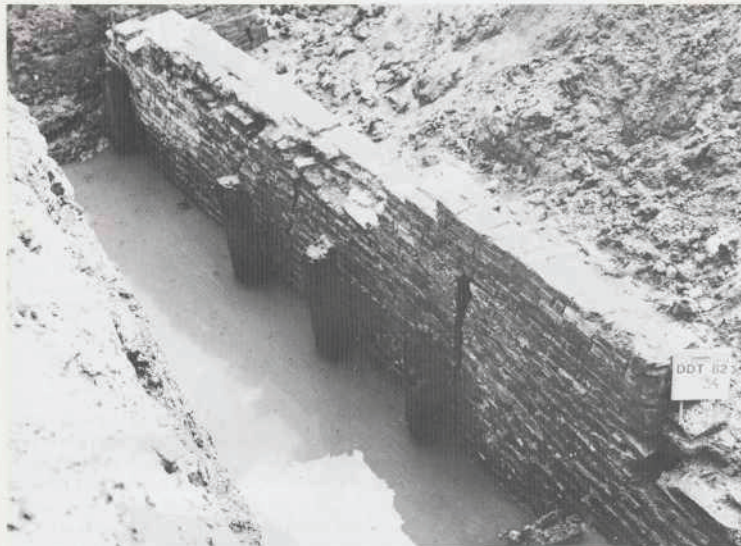
c. De eerste bebouwing op het opgehoogde terrein achter de 'oerbebouwing' ontstond ca. 1250. Gevonden werd een 12,50 m lange muur van moppen (baksteenformaat 28/31 x 13/15 x 5,5/7 cm), die in de lijn van het eerste pad bleek te zijn opgetrokken. Aan weerskanten leken zich enige vertrekken te bevinden, die echter, wegens gebrek aan ruimte, niet volledig onderzocht konden worden. Functioneel lijkt het geheel eerder ambachtelijk geweest te zijn, dan onderdeel te hebben uitgemaakt van een woonhuis. Vóór het einde van de 13de eeuw hebben verschillende verbouwingen plaats gevonden. De opmerkelijkste bestond uit de aanleg aan iedere zijde van de muur van een cirkel van gestapelde schone moppen met een soort van 'ingangspartij' aan de noordzijde en bij één aan de zuidzijde een rechthoekige massieve uitkraging. Deze cirkels vertonen grote gelijkenis met een tweetal in 1969 enige tientallen meters verder noordwaarts opgegraven zg. 'ovens' (Sarfatij 1972, 625, afb. 6). Bij eenzelfde aanleghoogte en eenzelfde soort bouw materiaal zijn de nieuwe cirkels echter veel groter,

Afb. 16. Dordrecht: Groenmarkt. In het midden de voortzetting van de eerste bakstenen bebouwing: een muur met twee cirkels aan weerszijden en een stukje verhard pad. Er

omheen het uiteinde van het *pakhuis* met op de voorgrond de middeningang in de achtergevel. De Groenmarktzijde is nu hoven. Foto ROB.

hebben ze geen verharde bodem en vertonen ze geen brandsporen. 'Ovens' zullen het nu dus niet geweest zijn, maar wat dan wel, blijft voorlopig onbekend. De veranderingen in het bouwwerk hebben verschillende ophogingen en nieuwe bestratingen van het oude pad zowel binnen als buiten tot gevolg gehad. Onder meer werd een nieuwe ingangspartij aan de zuidzijde gemaakt, die kennelijk ten doel had de eerdergenoemde cirkels bereikbaar te maken vanaf de bebouwing aan de Groenmarkt. De laatste ver-

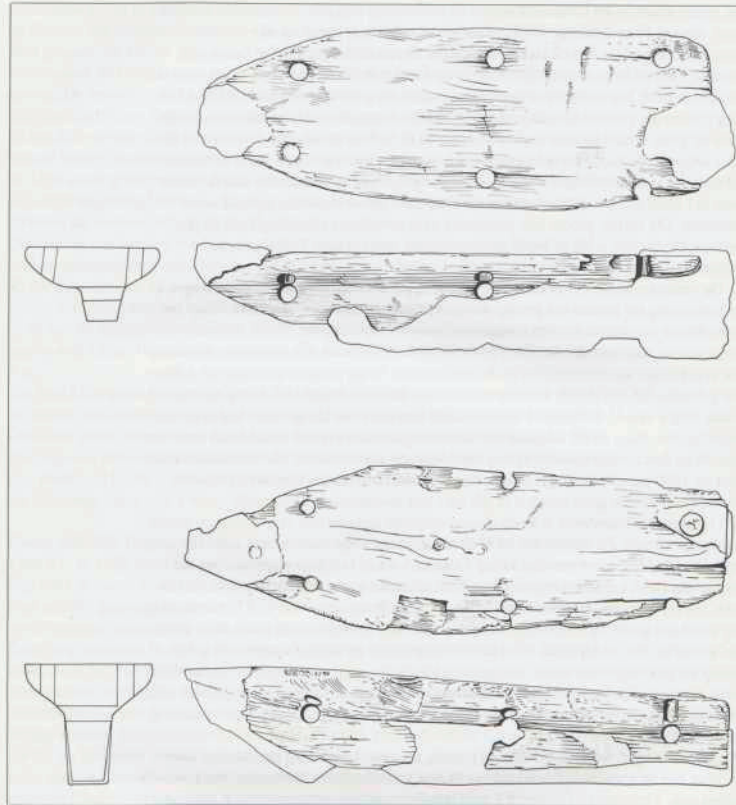

Afb. 17. Dordrecht; Groenmarkt.
Kademuur uit het begin van de
14de eeuw met natuurstenen buiten-
mantel en stootpalen voor schepen.
Foto ROB.

bouwing moet in het begin van de 14de eeuw hebben plaats gevonden. Dan voltrekt zich een radicale verandering.

Er vindt een complete herverkaveling plaats, waarbij nieuwe perceelsgrenzen getrokken worden. Het oude pad met muur en cirkels verdwijnt midden onder een nieuw perceel. Op dit perceel verrijst over de volle breedte (gem. 7 m) een zaalvormig bouwwerk, opgetrokken in iets kleinere moppen. Het heeft een lengte van ca. 20 m en slechts één ingang in de noordelijke achtergevel. Ook dit is geen woonhuis geweest; het heeft meer iets van een grote loods of een pakhuis. Het is in feite gesitueerd op het achterterrein van de bebouwing direct langs de Groenmarkt, die ook in deze tijd ingrijpend veranderde. Op dit voorterrein werd een klein deel van een woonhuis gevonden uit het begin van de 14de eeuw, opgetrokken in nog weer iets kleinere moppen. De tussenruimte tussen de aldus verkregen voor- en achterbouw bood plaats aan een forse gemetselde beerput. De voorbouw was in ieder geval toegankelijk via een ingang in de noordelijke achtergevel; over eventuele ingangen aan de voorzijde direct aan de Groenmarkt is uiteraard niets bekend.

Ook op het belendende perceel aan de noordwestzijde werd in deze tijd een loods-achtig bouwwerk met slechts één middenachteringang opgetrokken. Het stak beduidend minder ver door naar achteren dan zijn buurman, zodat een trapvormige achterrooilijn was ontstaan. Het verder onbebouwde achterterrein van beide gebouwen eindigde op een gemeenschappelijke zware afsluitingsmuur van grote moppen (formaat 28/30 × 13/14 × 6 cm), die aan de noordzijde bekleed was met een natuur-

Afb. 18. Dordrecht: Groenmarkt.
Een tweetal schaatsen uit de late
13de eeuw in bovenaanzicht, lengte-
en dwarsdoorsnede. De houten

opbouw is met nerf getekend, het
ijzerbeslag aan de onderzijde is wit
gelaten. Lengte 225 en 228 mm.
Tek. ROB.

stenen (buiten)mantel. De muur kon van Oost naar West ca. 40 m vervolgd worden, waarna hij in een rechte hoek naar het Zuiden (= richting Groenmarkt) omhoog; het verloop in oostelijke richting kon niet verder onderzocht worden. Aan de noordzijde direct voor de muur bevond zich een korte rij van zeer zware staanders, mogelijk stootpalen voor aanmerende schepen; verderop was nog een korte rij van vrijstaande, echter onderling verankerde palen, die als remwerk geïnterpreteerd zou kunnen worden. De muur zou in deze opvatting dan ook als kademuur gezien moeten worden, hetgeen zeer wel mogelijk is. In dat geval zou men dan het gehele complex als een in

het water uitgebouwd landhoofd achter de bebouwing langs de Groenmarkt kunnen zien, waarop twee aaneengebouwde loodsen stonden met aansluitend een kadeplateau/achtererf tot aan de stenen wallekant. De totale lengte van het landhoofd bedroeg toen 60 m gerekend vanuit de Groenmarkt. Blijkens vondsten direct voor de wallekant heeft het complex in deze vorm maar kort gefunctioneerd: ca. 1325-1350. Nog tijdens die periode of zeer kort na 1350 zijn de aanplempingen buiten de wallekant op grote schaal en zeer snel doorgegaan. Dit had tot gevolg dat de zware en kostbaar uitgevoerde muur merkwaardig snel buiten gebruik is geraakt. Door de voortschrijdende aanplempingen werd de aanlegmogelijkheid voor schepen steeds verder naar het Noorden verlegd, waar kort na 1400 de Nieuwe Haven in gebruik werd genomen. Dit laatste proces van gefaseerde aanplempingen en ophogingen in de periode 1350-1550 is bij de reeds gememoreerde opgravingen Tolbrugstraat-Waterzijde uitgebreid onderzocht.

d. De veranderingen op het kadeplateau hadden tevens ingrijpende veranderingen in de bebouwing ter plaatse tot gevolg. De op het ene perceel geconstateerde voor- en achterbouw werden nu tot één langgerekt bouwwerk gekoppeld. Natuurstenen penanten op regelmatige afstanden in de secundaire opbouw van de muren wijzen op het voorkomen van muurstijlen in de doorlopende lange wanden van voor tot achter. Dit gebouw, dat nog steeds de volle breedte van het perceel behield, kreeg nu een totale lengte van 45 m vanaf de Groenmarkt! Een deel van het gebouw had zeker een woonfunctie, maar in dit stadium van uitwerking zijn de overige onderdelen voor een specifieke functionele toewijzing nog onvoldoende geanalyseerd. Het bouwwerk moet kort na 1400 tot stand zijn gekomen. Het stond bekend als De Gouden Leeuw en vormde één van de grote panden in het hart van middeleeuws Dordrecht. Het langgerekte bouwwerk is in de daaropvolgende eeuwen nog vele malen op detailpunten gewijzigd. Zo werd rond 1600 de achterbouw enige meters naar achteren uitgelegd. Waarbij een soort van driedeling tot stand kwam: een diep voorhuis, een kort middendeel met kelder en beerput, een kort achterdeel met achterplaatsje dat zijdelings via een gangetje met poort uitkwam op de Tolbrugstraat-Wz. In 1709 onderging het pand een grote 'face-lift'. Het voorhuis werd aan de buitenzijde in de stijl van de tijd gebracht; het middendeel werd tot binnenplaatsje veranderd waarin een grote kelder en een uitgebreid stelsel van gemetselde riolen werd aangelegd; het achterdeel werd aanmerkelijk versmald door het inbouwen van een gang aan een zijde. Het is dan dit bouwwerk dat op de voorgevel na recentelijk gesloopt werd, wat tot de opgraving aanleiding gaf.

Waardevolle medewerking bij deze opgraving werd verleend door de afdeling Voorlichting van de gemeente Dordrecht, de Dienst van Openbare Werken en Stadsontwikkeling (afd. Verbetering Oudbouw), het Gemeentearchief, de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Dordrecht en Omstreken, alle te Dordrecht. Het onderzoek werd mede mogelijk gemaakt door een belangrijke financiële bijdrage van het Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland.

Uitvoerenden vanwege de ROB: H. H. C. C. Clevis, M. J. A. de Haan, H. Sarfatij.

Contactpersoon voor de gemeente Dordrecht: ir. A. te Kieft.

ROB, Amersfoort

H. Sarfatij

Dordrecht: Voorstraat. Vanaf juni 1982 is het archeologische onderzoek in de stadskern van Dordrecht door de ROB voortgezet op een terrein aan de Voorstraat nabij de Visstraat. Ter plaatse heeft van kort voor 1248 tot kort na 1572 het klooster der Franciscanen of Minderbroedersklooster gestaan. Het terrein was voor onderzoek beschikbaar gekomen door een felle brand die in februari een grote meubelzaak in de as gelegd had. Aangezien het onderzoek zich ook over 1983 heeft uitgestrekt en wellicht tot in 1984 zal doorlopen, wordt hier met een korte vooraankondiging volstaan.

ROB, Amersfoort

H. Sarfatij